

Warszawa, 15.04.2019 r.

Dr hab. Ludwika Wojciechowska, prof. UZ
Instytut Psychologii
Wydział Pedagogiki, Psychologii i Socjologii
Uniwersytet Zielonogórski

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Mateusza Płatosza

pt. „Rozumienie przyjaźni oraz doświadczenia z nią związane u młodzieży i dorosłych z zaburzeniami ze spektrum autyzmu oraz rozwijających się typowo”

Wprowadzenie

Rozprawa doktorska mgr Mateusza Płatosza stanowi obszerną monografię badawczą (liczącą 253 strony, a wraz z załącznikami 277 stron,) podejmującą ważną z punktu widzenia naukowego i praktycznego problematykę funkcjonowania społecznego adolescentów oraz osób we wczesnej dorosłości z zaburzeniami ze spektrum autyzmu.

Praca skonstruowana jest według klasycznego schematu, zgodnie z którym pierwsza część zawiera przegląd dostępnych teorii oraz opis stanu wiedzy dotyczącej tematyki pracy, natomiast w drugiej zaprezentowane są wyniki przeprowadzonych badań własnych. W trzech rozdziałach wprowadzenia teoretycznego zanalizowane zostały kluczowe zagadnienia odnoszące się do zjawiska przyjaźni u osób rozwijających się normatywnie i osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. W rozdziale pierwszym omówione są modele teoretyczne leżące u podstaw badań nad przyjaźnią i autyzmem, w rozdziale drugim zawarta jest charakterystyka przyjaźni i efekty badań nad tą relacją w grupach osób rozwijających się typowo, a rozdział trzeci poświęcony jest dostępnym wynikom tych badań, których przedmiotem była analiza przyjaźni w grupach osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Każdy rozdział kończy się podsumowaniem, syntetyzującym i porządkującym omówione zagadnienia oraz przygotowującym do określenia i uzasadnienia własnych poszukiwań badawczych.

W części empirycznej znajdują się trzy rozdziały, wyznaczone przez trzy rodzaje badań własnych. Badanie pierwsze opisane jest w rozdziale czwartym, zatytułowanym:

„Charakterystyka i rozumienie relacji koleżeńskich i przyjaźni u osób z ASD”, badanie drugie przedstawione jest w rozdziale piątym, zatytułowanym: „Różnice międzyplciowe w zakresie motywacji do nawiązywania przyjaźni wśród osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu i rozwijających się typowo”, a badanie trzecie scharakteryzowane jest w rozdziale szóstym o tytule: „Interpretacyjna Analiza Fenomenologiczna rozumienia przyjaźni i doświadczeń z nią związanych u mężczyzn z zaburzeniami ze spektrum autyzmu”. Podobnie jak w części teoretycznej, każdy rozdział stanowiący sprawozdanie z badań własnych, kończy się podsumowaniem, tym razem - w formie dyskusji wyników oraz refleksją dotyczącą ostrożności w zakresie wnioskowania i generalizacji pozyskanych rezultatów. Część empiryczną pracy wieńczy rozdział siódmy - „Dyskusja wyników”, w którym połączone są w jedną całość poszczególne ścieżki badawcze pracy i poddane globalnej ocenie, a także sformułowane są pewne idee na temat dalszych studiów oraz znaczenia zgromadzonych danych dla praktyki.

Dołączona do pracy bogata, zajmująca 23 strony bibliografia, zawiera trafnie dobrane, liczne pozycje obcojęzyczne i polskie. Całość rozprawy cechuje spójność i logiczny tok wyводу. Praca napisana jest bardzo dobrym - naukowym i jednocześnie komunikatywnym językiem.

I. Problem pracy oraz teoretyczne podstawy badań

Problematyka pracy mieści się w obrębie zainteresowania psychologii klinicznej, psychologii rozwoju oraz częściowo, ze względu na możliwość uznania przyjaźni za mocną stronę psychiki lub jako zasób sprzyjający osiągnięciu dobrego życia - bliska jest założeniom psychologii pozytywnej. Główne cele, jakie przyświecały Autorowi pracy, to poznanie różnych aspektów przyjaźni u adolescentów i młodych dorosłych z zaburzeniami ze spektrum autyzmu na tle grup rozwijających się typowo. Autor rozprawy przywiązuje ogromną wagę do realizacji celów teoretycznych i uzupełnienia luk w wiedzy lub wyjaśnienia istniejących rozbieżności w publikowanych doniesieniach z badań. Wykazuje potrzebę zwrócenia uwagi na takie zagadnienia, jak motywacja do nawiązywania i podtrzymywania przyjaźni, rozumienie przyjaźni oraz doświadczenia związane z relacją przyjaźni u osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu. Odwołując się do teorii, uzasadnia także konieczność dokonania porównań pomiędzy grupami kobiet i mężczyzn z ASD. Wybór wymienionych celów i w dalszej kolejności przygotowanie projektów badań, stanowi efekt wnikliwej i

erudycyjnej analizy modeli teoretycznych, a także dostępnych danych empirycznych. Autor skrupulatnie i konsekwentnie pokazuje badaczom braki, błędy czy niedociągnięcia, a także wielokrotnie podkreśla znaczenie świadomości ograniczeń i ostrożności w interpretacji rezultatów oraz wyciąganiu wniosków.

Wymienione wyżej cechy wprowadzenia teoretycznego należy uznać za niewątpliwą wartość recenzowanej pracy.

W pierwszym rozdziale części teoretycznej rozprawy Autor ustosunkowuje się do dwóch tradycji w badaniach nad przyjaźnią – funkcjonalnej i poznawczo-rozwojowej oraz omawia teoretyczne podejścia do autyzmu – poznawcze, emocjonalno-motywacyjne i teorię skrajnie męskiego fenotypu. W ramach tradycji funkcjonalnej przywołuje m.in. koncepcję H.S.Sulivana (1953) ujmującego przyjaźń jako przejaw uniwersalnych potrzeb społecznych, a w ramach tradycji poznawczo-rozwojowej odnosi się do koncepcji rozumienia przyjaźni R.L.Selmana (1980). W analizie podstaw teoretycznych autyzmu opisuje takie teorie poznawcze, jak teoria słabej koherencji (Happé, 1999), teoria deficytu funkcji wykonawczych (Hill, 2004) oraz koncepcję deficytu w zakresie teorii umysłu (Baron-Cohen, Leslie i Frith, 1985). Przytacza także emocjonalno-motywacyjne modele autyzmu (np. Hobson, 1993, 2005), a szerzej zajmuje się modelem autyzmu jako skrajnie męskiego fenotypu (Baron-Cohen, 2002), który poddaje stosunkowo mniejszej krytyce niż inne podejścia teoretyczne.

W rozdziale drugim Autor referuje stan wiedzy na temat przyjaźni u osób rozwijających się normatywnie, poczynając od uwag definicyjnych, poprzez odniesienie do badań nad liczbą przyjaciół i trwałością przyjaźni, wiekiem i płcią przyjaciół, przejawami interakcji z przyjaciółmi, a na badaniach dotyczących jakości relacji z przyjaciółmi i rozumieniu przyjaźni przez osoby w różnym wieku, kończąc. Ponadto opiniuje metody pomiaru przyjaźni, wskazując na niedocenywanie przez psychologów badań o charakterze jakościowym. Porządkuje wiedzę na temat przyjaźni poprzez odwołanie się do koncepcji powierzchniowej i głębokiej struktury przyjaźni (Hartup i Stevens, 1997). Powierzchniową strukturę przyjaźni nazywa Autor podstawową charakterystyką relacji z przyjaciółmi, a ich miarami są: częstość i długość interakcji, ich przebieg, tożsamość przyjaciela (wiek, płeć), fakt posiadania przyjaciela oraz liczba przyjaciół. Z kolei głęboka struktura przyjaźni oznacza rolę lub funkcję, jaką pełni ta relacja w realizacji potrzeb danej osoby. Jej badanie polega na analizie rozumienia przyjaźni, oczekiwań wobec przyjaciół, czy motywacji do nawiązywania przyjaźni.

W trzecim i ostatnim rozdziale wprowadzenia teoretycznego Autor, powołując się na nieliczne i niejednoznaczne jego zdaniem wyniki badań ilościowych i jakościowych, koncentruje się na rezultatach przybliżających właściwości przyjaźni u osób z ASD, a także zwraca uwagę na istnienie różnic pomiędzy grupami typowymi i grupami z ASD oraz na różnice międzypłciowe. Wśród wielu rezultatów badań, odnajduje m.in. ciekawe dane mówiące o deklarowaniu wyższego poczucia samotności przez dzieci z ASD w porównaniu z dziećmi rozwijającymi się typowo oraz dane wskazujące na stosunkowo wysoką satysfakcję z przyjaźni u dzieci z ASD. Takie wyniki mogą wzmocnić motywację badacza do niewątpliwie trudnych, tu należy zgodzić się z Autorem, poszukiwań w dziedzinie specyfiki i znaczenia przyjaźni dla jakości życia osób z ASD.

Należy uznać, że liczący 94 strony wstęp teoretyczny dostarcza wyczerpującego materiału naukowego do sformułowania celów badawczych, postawienia i uzasadnienia hipotez kierunkowych oraz opracowania trzech projektów badań. Łącznie, celem badań własnych Autora było poznanie mało zbadanych właściwości przyjaźni młodzieży i dorosłych z zaburzeniami ze spektrum autyzmu, ale poszczególne projekty mają też swoje odrębne cele i hipotezy.

Pierwszy projekt miał na celu opracowanie charakterystyki przyjaźni u adolescentów i młodych dorosłych z ASD oraz przetestowanie hipotez wygenerowanych na podstawie teorii autyzmu jako skrajnie męskiego fenotypu. Autor sformułował pięć dobrze uzasadnionych hipotez kierunkowych dotyczących spodziewanych różnic pomiędzy grupami osób z ASD a grupami osób rozwijających się typowo, z uwzględnieniem płci badanych, w zakresie nasilenia relacji koleżeńskich; rodzajów aktywności podejmowanych z kolegami/koleżankami; w zakresie treści rozumienia pojęcia „przyjaciel” i częstości uwzględniania w nim odwołań związanych z intymnością i wsparciem; w zakresie definiowania „przyjaźni” oraz w zakresie wskazywanej ważności różnych kategorii motywacji do podtrzymania przyjaźni.

Celem drugiego projektu było otrzymanie odpowiedzi na pytanie, czy osoby z ASD pragną nawiązywać i podtrzymywać przyjaźnie. Miało to służyć określeniu, czy źródłem trudności w funkcjonowaniu społecznym osób z ASD są odrębne bądź łączne deficyty w sferze motywacyjnej i poznawczej. Autor postawił tu dobrze osadzone w teorii hipotezy dotyczące różnic w zakresie motywacji do utrzymywania bliskich przyjaźni pomiędzy grupami osób z ASD a grupami osób rozwijających się typowo z uwzględnieniem płci badanych.

Drugim celem tego projektu było zbadanie właściwości psychometrycznych polskiej adaptacji kwestionariusza FQ przeznaczonego do badania przyjaźni.

Trzecie badanie jest bardzo ciekawe i ma odmienny, jakościowy charakter. Jego celem było poznanie indywidualnych doświadczeń związanych z przyjaźnią oraz rozumienia przyjaźni przez młodych mężczyzn z ASD. Autor postawił pytania o to, jak rozumiana jest przyjaźń przez osoby z ASD oraz w jaki sposób osoby z ASD nadają sens swoim doświadczeniom dotyczącym przyjaźni.

Należy podkreślić, że w każdym z trzech projektów zostały jasno określone cele, a postawione pytania i hipotezy znalazły swe uzasadnienie we wnikliwej analizie literatury.

2. Metoda badań

W każdym z trzech badań zastosowane zostały odmienne narzędzia pomiarowe oraz różne sposoby doboru osób badanych. W pierwszym badaniu dokonano wtórnej analizy danych zebranych w ramach Ogólnopolskiego Spisu Autyzmu. Autor szczegółowo opisał proces konstrukcji narzędzia stosowanego w tym Spisie, dowodząc jego wartości naukowej oraz wskazał, które grupy pytań zostały przez niego uwzględnione na potrzeby rozprawy doktorskiej. Były to pytania z działu: „Kontakty z innymi”. Analizie poddano starannie dobrane grupy badawcze z zaburzeniami ze spektrum autyzmu oraz rozwijających się typowo, liczące po 76 osób. W drugim badaniu wykorzystana została polska adaptacja kwestionariusza Friendship Questionnaire (FQ), opracowana przez Autora pracy i jego współpracowniczkę w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Badań i Rozwoju. Kwestionariusz ten mierzy motywację do nawiązywania i podtrzymywania przyjaźni, a cechuje go wysoka rzetelność i wysoka trafność zewnętrzna. Dla potwierdzenia wcześniejszej diagnozy osób z zaburzeniami ze spektrum autyzmu stosowano do wyboru narzędzia kwestionariuszowe lub obserwację. W tym projekcie wzięło udział 60 osób z diagnozą zaburzeń ze spektrum autyzmu oraz 155 osób rozwijających się typowo. Trzecie badanie ma charakter jakościowy i zostało przeprowadzone na grupie pięciu mężczyzn. Jest to ponowna analiza wywiadów na temat przyjaźni użytych w ramach Ogólnopolskiego Spisu Autyzmu. Warto zaznaczyć, że koncepcja stosowanego, częściowo ustrukturuwanego wywiadu została opracowana przez Autora rozprawy.

We wszystkich projektach Autor wyczerpująco i drobiazgowo prezentuje wykorzystane w pracy narzędzia pomiarowe, zasady doboru osób badanych oraz procedurę

badan. Zastosowane narzędzia zostały dobrane w sposób przemyślany, a ich parametry zostały skrupulatnie sprawdzone. Zadowolająca ocena, tam gdzie to było możliwe, pomiaru rzetelności pozwala ufać w wartość uzyskanych rezultatów. Jedynie można mieć pewną wątpliwość co do analizy jakościowej w trzecim projekcie. Autor przybliży etapy analizy treści wywiadów według koncepcji Smitha i współpracowników (2009), natomiast nie jest jasne, czy oceny i interpretacji dokonuje samodzielnie Autor, czy korzysta z sędziów kompetentnych.

3. Wyniki badań

Wyniki badań zostały przedstawione i rzetelnie przedyskutowane w czterech miejscach - w rozdziałach opisujących trzy badania oraz w podsumowaniu całości dokonań badawczych na końcu pracy. Jak się wydaje, Autor czuje się usatysfakcjonowany tymi wynikami, ponieważ, jak podaje, udało mu się pokazać nie tylko różnice i podobieństwa w relacjach z przyjaciółmi grup z ASD i grup rozwijających się typowo, ale także różnorodność w zakresie tych relacji w grupach osób z ASD.

Uzyskanych wyników szczegółowych jest dość dużo, dlatego cenne jest przedstawienie ich przez Autora w sposób uporządkowany w końcowej części pracy. Okazało się m.in., że:

- odnośnie do podstawowej charakterystyki przyjaźni:

- 1) Nastolatki oraz młodzi dorośli z ASD w porównaniu z osobami rozwijającymi się typowo, wymieniali mniejszą liczbę przyjaciół i rzadsze z nimi kontakty;
- 2) Osoby z ASD rzadziej niż osoby rozwijające się typowo brały udział w aktywnościach z przyjaciółmi nastawionych na kontakt z inną osobą;
- 3) Nastolatki i dorośli z ASD częściej mieli przyjaciół z niepełnosprawnością niż osoby rozwijające się normatywnie;
- 4) Nastolatki i osoby dorosłe z ASD, a także osoby rozwijające się typowo najczęściej nawiązywały przyjaźń z rówieśnikami oraz z osobami tej samej płci.

- odnośnie do nawiązywania i podtrzymywania przyjaźni:

- 1) Nastolatki oraz dorośli z ASD w porównaniu z osobami rozwijającymi się typowo, deklarowali niższą motywację do nawiązywania i podtrzymywania przyjaźni bazujących na intymności;

2) Nastolatki i dorośli z ASD w porównaniu z osobami rozwijającymi się typowo deklarowali niższe zapotrzebowanie na kontakt z przyjaciółmi oraz mniejsze zainteresowanie ich osobistymi sprawami;

3) Osoby rozwijające się typowo w porównaniu z osobami z ASD częściej odwoływały się do motywacji związanej z intymnością w ocenie ważności swej relacji z przyjacielem.

- odnośnie do rozumienia przyjaźni:

1) Nastolatki i dorośli z ASD w porównaniu z osobami rozwijającym się typowo w definicji pojęcia „przyjaciel” rzadziej odwoływali się do cechy intymności;

2) Nastolatki i dorośli z ASD w porównaniu z osobami rozwijającymi się typowo rzadziej określali przyjaźń jako relację opartą na bezwarunkowym odpowiadaniu na potrzeby drugiej osoby;

3) W narracjach dotyczących rozumienia przyjaźni, mężczyźni z ASD podkreślali te jej funkcje, które nie były spełnione w obecnych ich relacjach przyjacielskich.

- odnośnie do doświadczeń związanych z przyjaźnią:

1) Dorośli mężczyźni z ASD będący uczestnikami relacji przyjacielskiej czuli się rozumiani i akceptowani w kontaktach z przyjaciółmi z niepełnosprawnością, o zbliżonej do nich sytuacji życiowej;

2) Dorośli mężczyźni z ASD będący uczestnikami relacji przyjacielskiej mieli niskie poczucie kontroli nad swoją sytuacją, obciążając za porażki w nawiązywaniu przyjaźni swoje dyspozycje wewnętrzne. Mimo deklarowanego poczucia osamotnienia nie podejmowali zbyt wielu prób znalezienia przyjaciół.

Wyniki badań zostały bardzo wnikliwie, przejrzysto i z ogromną starannością zaprezentowane, a także kompetentnie, w nawiązaniu do szerokiej palety danych teoretycznych oraz empirycznych, skomentowane. Stanowią one bardzo bogaty materiał, który pozwala na pełniejsze poznanie problemu przyjaźni u osób z ASD i jej roli w polepszaniu jakości życia.

4. Główne zalety rozprawy

W powyższym omówieniu zwracałam uwagę na liczne walory pracy. Obecnie pragnę jeszcze raz podkreślić najważniejsze z nich:

1) Problem podjęty w rozprawie jest znaczący z punktu widzenia psychologii klinicznej i psychologii rozwoju. Należy zgodzić się z Autorem, że niewiele jest polskich badań na temat

przyjaźni osób rozwijających się normatywnie, a także osób gorzej funkcjonujących w relacjach społecznych. Przyjaźń nie jest doceniana przez badaczy. Braki te są z całą pewnością uzupełniane dzięki recenzowanej pracy. Z tego względu pracę tę należy uznać za nowatorską i wnoszącą istotne treści do wiedzy psychologicznej, jak również do kolejnych programów badawczych.

2) Część teoretyczna bazująca na licznych materiałach źródłowych, opracowana jest w sposób przemyślany, wnikliwy i kompetentny, dostarczając podstaw do uzasadnionego sformułowania pytań badawczych i hipotez.

3) Podstawy metodologiczne pracy są spójne z założeniami teoretycznymi.

4) Analiza wyników jest rzetelna i pogłębiona, bazuje na różnorodnych, adekwatnie dobranych statystykach. Dyskusję wyników cechuje wysoki poziom merytoryczny i nasycenie dojrzałą refleksją naukową.

5) Struktura pracy jest zgodna ze standardami przewidzianymi dla tego typu prac. Na podkreślenie zasługuje naukowy język oraz przejrzystość toku wyводу.

6. Ogólna ocena pracy

Konkludując, rozprawa jest bardzo ciekawa i rzetelnie opracowana. Jej problem badawczy jest interesujący i oryginalny. Napisana została dobrym językiem i ma czytelną konstrukcję. Wnosi nową wiedzę do psychologii klinicznej i psychologii rozwoju. Należy dodać, że Autor wykazał się dobrą znajomością przedmiotu badań, literatury dotyczącej badanych zagadnień, znajomością warsztatu metodologicznego oraz umiejętnością analizy i interpretacji materiału badawczego.

W związku z powyższym stwierdzam, że rozprawa spełnia warunki określone w ustawie o tytule i stopniach naukowych. Na tej podstawie składam wniosek o dopuszczenie mgr Mateusza Płatosza do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ludwika Wojciechowska